

ТЕМА 2. ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА.

1. Поняття ефективності виробництва.

2. Суть ресурсного, витратного і ресурсно-витратного підходів до визначення ефективності, переваги і недоліки.

3. Види ефектів і їх характеристика.

1. Поняття ефективності виробництва.

Процес виробництва на будь-якому підприємстві здійснюється при певній взаємодії трьох визначальних його чинників: персоналу, засобів праці та предметів праці. Використовуючи наявні засоби виробництва, персонал продукує суспільно корисну продукцію або робить виробничі і побутові послуги. Це означає, що, з одного боку, мають місце витрати живої і уречевленої праці, а з другого, — результати виробництва. Останні залежать від масштабів застосовуваних засобів виробництва, кадрового потенціалу та рівня їх використання.

Ефективність виробництва являє собою комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва і робочої сили за певний проміжок часу. У зарубіжних країнах з розвиненою ринковою економікою для окреслення результативності господарювання використовують інший термін — продуктивність системи виробництва і обслуговування, під якою розуміють ефективне використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації) при виробництві різноманітних товарів та послуг. Отже, ефективність виробництва і продуктивність системи — це по суті терміни-синоніми, які характеризують одні й ті ж результативні процеси. При цьому слід усвідомлювати, що загальна продуктивність системи є поняттям набагато ширшим, ніж продуктивність праці і прибутковість виробництва.

Родовою ознакою ефективності (продуктивності) може слугувати необхідність досягнення мети виробничо-господарської діяльності підприємства з найменшими витратами суспільної праці або часу. У кінцевому підсумку змістовне тлумачення ефективності (продуктивності) як економічної категорії визначається

об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є утворювальною субстанцією багатства і мірою витрат, необхідних для його нагромадження. Саме тому підвищення ефективності виробництва (продуктивності системи виробництва і обслуговування) можна вважати конкретною формою проявлення цього закону. Математичний закон економії робочого часу відображає механізм зниження сукупних витрат на виробництво продукції (надання послуг) має вигляд:

$$Вс. = (Ву.п. + Вж.п. + Вм.п.) : Ес.к. - \min, \quad (1)$$

де Вс. – сукупні витрати на виробництво протягом життєвого циклу товару;

Ву.п. – затрати минулої (уречевленої) праці на виробництво і споживання товару;

Вж.п. – затрати живої праці (зарплата всіх працівників, що припадає на даний товар на тій чи іншій стадії його життєвого циклу плюс прибуток на цій стадії;

Вм.п – витрати майбутньої праці в процесі споживання чи експлуатації товару;

Ес.к. – сумарний корисний ефект (віддача) товару для споживача за нормативний строк служби.

Суттєва характеристика ефективності виробництва (продуктивності системи) знаходить відображення у загальній методології її визначення, математично формалізована форма якої має вигляд:

$$\text{Ефективність} = \text{результати} : \text{ресурси (витрати)} \quad (2).$$

Отже, аналізуючи визначення ефективності виробництва західними авторами, можемо зробити такі узагальнення. По-перше, їхній підхід ґрунтується на зіставленні результатів і ресурсів. По-друге, у більшості з них можна знайти термін продуктивність системи (підприємство, як відомо, є відкритою системою), який використовується для окреслення ефективності виробництва. Звідси, ефективність виробництва і продуктивність системи є поняттями тотожними, які характеризують одні й ті ж економічні процеси.

2. Суть ресурсного, витратного і ресурсно-витратного підходів до визначення ефективності, переваги і недоліки.

Вивчення економічної літератури показало, що з численних пропозицій різних авторів виділяється три підходи до вирішення окресленого питання:

- витратний, при якому ефективність виробництва визначається, як відношення результату виробництва до поточних виробничих витрат або споживаних ресурсів, які відображають собівартість виробництва [45; 63; 67; 69; 119; 170];
- ресурсний, коли економічний результат виробництва зіставляється із застосовуваними виробничими ресурсами, які виражаються як праця, уречевлена у вартості виробничих засобів, і жива праця [1; 9; 114; 120; 152];
- витратно-ресурсний, коли для визначення ефективності виробництва поєднуються обидва підходи [29; 51; 80; 89; 146; 162; 183].

Таким чином, визначення ефективності виробництва за витратним підходом, на нашу думку, є обмеженим, оскільки не дає інформації про рівень використання живої і уречевленої праці (застосовуваних ресурсів) на підприємстві, що є невід'ємним фактором виробництва. Тому, розглянемо ефективність виробництва ще й з позиції ресурсного підходу.

Таким чином, ресурсний підхід, як і витратний, у чистому вигляді також є не досконалим, оскільки виявляються труднощі у вимірюванні застосованих ресурсів, які є неспівставними величинами. Описані вище підходи до визначення ефективності виробництва, на наш погляд, не виключають, а швидше доповнюють один одного, тому ми вважаємо, що для всебічного розуміння сутності ефективності виробництва та її оцінювання необхідним є застосування витратно-ресурсного підходу, який передбачає використання обох підходів.

Залежно від того, які ресурси були використані – спожиті, застосовувані або одні й другі у комплексі, може визначатися результативність. Відповідно, ефективність може бути витратною, ресурсною або витратно-ресурсною. У витратах доцільно враховувати природні ресурси як ресурси виробництва. Таким чином, ефективність виробництва, розкриваючи характер причинно-

наслідкових зв'язків виробництва, на нашу думку, має пов'язувати ресурсне забезпечення процесу виробництва й ступінь задоволення кінцевих результатів потребам як виробників, так і споживачів, при одночасному, але виправданому зниженні витрачання ресурсів та економії затрат. Тобто витратно-ресурсний підхід найповніше відбиває суть ефективності виробництва у сучасних умовах.

Узагальнюючи викладене, можемо сформулювати власне визначення ефективності виробництва, яке, на наш погляд, відповідає умовам ринку. Ефективність виробництва – це така економічна категорія, в якій знаходять своє відображення позитивні кінцеві результати діяльності окремої одиниці господарювання в розрахунку на обсяг застосовуваних і споживаних ресурсів за умов оптимального їх використання та вільного формування цін на сировину і готову продукцію.

3. Види ефектів і їх характеристика.

Ефективність виробництва має поліморфність визначення і застосування для аналітичних оцінок і управлінських рішень. З огляду на це важливим є вирізнення за окремими ознаками відповідних видів ефективності, кожний з яких справляє певне практичне значення.

Відповідні види ефективності виробництва виокремлюються переважно за різноманітністю одержуваних результатів (ефектів) господарської діяльності підприємства. Перш за все результат (ефект) виробництва буває економічним або соціальним.

Економічний ефект відображає різні вартісні показники, що характеризують проміжні і кінцеві результати виробництва на підприємстві (в об'єднанні підприємств). До таких показників відносяться обсяг товарної, чистої або реалізованої продукції, величина одержаного прибутку, економія тих чи інших видів виробничих ресурсів або загальна економія від зниження собівартості продукції тощо. Соціальний ефект зводиться до скорочення тривалості робочого тижня, збільшення нових робочих місць і рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці та побуту, стану оточуючого середовища, загальної безпеки життя тощо. Соціальні наслідки виробництва можуть бути не

лише позитивними, але й негативними (наприклад, поява безробіття, посилення інфляції, погіршення екологічних показників). Вони мають ту особливість, що далеко не всі з них піддаються кількісному вимірюванню. У зв'язку з цим на підприємствах визначають, оцінюють і регулюють (у межах своїх можливостей) як економічну, так і соціальну ефективність виробництва (продуктивність системи).

В залежності від об'єкту, стосовно якого визначають результативність його функціонування, розрізняють локальний (госпрозрахунковий) і народногосподарський ефекти.

Локальний (госпрозрахунковий) ефект означає конкретний результат виробничо-господарської чи іншої діяльності даного підприємства, внаслідок якої воно має певний зиск. Якщо ж виробництво продукції на даному підприємстві вимагає додаткових витрат ресурсів, але її споживання (використання) на іншому підприємстві пов'язане з меншими експлуатаційними витратами або іншими позитивними наслідками діяльності, то йдеться про визначення народногосподарського ефекту, тобто спільного ефекту у сферах виробництва і споживання відповідних виробів (послуг).

Внаслідок здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства, впровадження на ньому прибуткових певних технічних, організаційних чи економічних заходів має місце первісний (одноразовий) ефект. Проте майже завжди початковий ефект може повторюватися і примножуватися завдяки багатонапрямковому та багаторазовому використанню таких заходів не лише на даному, але й інших підприємствах, сферах діяльності. Саме тому досить важливого практичного значення набуває визначення і оцінка так званого мультиплікаційного ефекту, що має свої специфічні форми прояву (рис. 18.3).

Дифузійний ефект може реалізовуватись у тих випадках, коли певне господарське управлінське рішення, нововведення технічного, організаційного, економічного чи соціального характеру поширюється на інші галузі, внаслідок чого відбувається його мультиплікація (наприклад, перш ніж знайти широке застосування у чорній металургії метод безперервного розливання рідкого металу був започаткований на підприємствах кольорової металургії).

Резонансний ефект має місце тоді, коли якийсь нововведення у певній галузі активізує і стимулює розвиток інших явищ у виробничій сфері (зокрема отримання синтетичного волокна високої якості призвело до виробництва нових видів тканин, а це стимулювало появу нових видів одягу тощо).

Ефект стартового вибуху — це ланцюгова реакція у перспективі. Він можливий за умови, що певний стартовий вибух стає початком наступного лавиноподібного збільшення ефекту у тій же самій або іншій галузі виробництва чи діяльності (яскравий приклад застосування економіко-математичних методів та моделей в управлінні, виробництві, різних галузях науки). У процесі створення будь-яких матеріальних цінностей з'являються супроводжувальні можливості з певним ефектом. Такі можливості проявляються у вигляді різних проміжних і побічних результатів, використання виробничих і побутових відходів тощо. Зрештою у будь-якій діяльності має місце також ефект акселерації, що означає позитивний наслідок не лише самого по собі конкретного результату, але й прискорення темпів його розповсюдження і застосування.

Межі між формами мультиплікаційного ефекту досить умовні, рухомі і відносні. Діалектичний взаємозв'язок цих форм полягає у тому, що усі вони разом формують загальний інтегральний ефект від реалізації певного господарського рішення (впровадження нової техніки чи технології, прогресивних методів або форм організації виробництва, нових форм господарювання тощо). Коли вирішується певна великомасштабна проблема з очевидними мультиплікаційними характеристиками, то очікуваний ефект має охоплювати одночасно усі його специфічні форми. Загальна величина такого ефекту залежить від трьох головних чинників: економічної ефективності впроваджуваного господарського заходу (сукупності заходів), масштабів і швидкості його (їх) розповсюдження в усіх галузях чи сферах діяльності.

Необхідні для одержання певного результату (ефекту) усі витрати поділяють на поточні (повсякденні) і одноразові. До поточних (повсякденних) витрат відносять витрати на оплату праці різних категорій персоналу (робочої сили) і обсяг засобів виробництва, які постійно використовуються (вартість

витрачених предметів праці і сума амортизаційних відрахувань), а також деякі інші витрати, що включаються у повну собівартість продукції (послуг). Одноразові витрати являють собою авансові кошти на відтворення засобів виробництва у вигляді капітальних вкладень. При цьому капітальні вкладення справляють віддачу (ефект, результат) лише через деякий час, що дорівнює тривалості відтворювального циклу засобів праці і враховується при визначенні їх ефективності.

Розрахунки ефективності витрат необхідні для прийняття тих чи інших господарських рішень. По-перше, вони потрібні для оцінки рівня використання різних видів витрат і ресурсів, здійснюваних організаційно-технічних і соціально-економічних заходів, загальної результативності виробничо-господарської діяльності підприємства впродовж певного періоду часу. По-друге, за їх допомогою обґрунтовують і визначають найкращі (оптимальні) варіанти господарських рішень: застосування нової техніки, технології та організації виробництва, нарощування виробничих потужностей, підвищення якості і оновлення асортименту продукції тощо. У зв'язку з цим розрізняють абсолютний (загальний) і порівняльний ефект. Кожний з них може бути економічним, соціальним, локальним (госпрозрахунковим), народногосподарським, первісним, мультиплікаційним.

Абсолютний ефект характеризує загальну або питому (в розрахунку на одиницю витрат чи ресурсів) його величину, яку має підприємство від своєї діяльності за певний проміжок часу. Порівняльний ефект відображає наслідки порівняння можливих варіантів господарювання і вибору кращого з них; його рівень відбиває економічні і соціальні переваги обраного варіанту здійснення господарських рішень (напрямку діяльності) у порівнянні з іншими можливими варіантами. Абсолютний і порівняльний ефекти тісно взаємозв'язані, доповнюють один іншого.

Визначення економічно найбільш вигідного варіанту господарювання завжди базується на зіставленні показників абсолютного ефекту, а аналітична оцінка останнього здійснюється шляхом порівняння його запланованих, нормативних і фактично досягнутих показників, їх динаміки за певний період.